

Grootstedelijke 'outsider communities'

AUTEUR & FOTOGRAFIE Aleidis Devillé

Dit artikel staat stil bij de vorming en het functioneren van 'outsider communities': een specifieke overlevingsstrategie van documentlozen die sterk bepaald wordt door sociaalruimtelijke condities. De 'outsider community' is een verschijnsel dat momenteel sterk in opmars is in verschillende grote steden in Europa en Amerika.

In de overlevingsstrategieën van mensen zonder papieren, of meer wetenschappelijk: mensen zonder wettige verblijfsstatus, is een patroon te herkennen dat sterk afhankelijk is van sociaalruimtelijke omstandigheden. Groepen documentlozen vormen in diverse grote steden 'outsider communities': gemeenschappen die sterk op zichzelf zijn aangewezen en waarvan de leden in grote solidariteit leven met andere illegale en legale landgenoten. Het behoren tot een 'outsider community' is niet afhankelijk van persoonskenmerken, maar wel van condities als concentratie en segregatie. Dit typisch grootstedelijke verschijnsel is op dit moment in volle expansie.

De bevindingen die in dit artikel naar voren worden gebracht zijn in de eerste plaats het resultaat van eigen onderzoek, met name een analyse van 65 interviews afgenomen onder mensen zonder wettige verblijfsstatus in Brussel en Antwerpen en in enkele kleinere steden in België. De onderzoeksgroep bestond uit 22 vrouwen en 43 mannen afkomstig uit verschillende werelddelen: Azië, Oost-Europa, Rusland, Latijns-Amerika, Afrika, Maghreb, Turkije en het Midden-Oosten. Uit de literatuur kunnen we leren dat er zich in andere westerse landen een gelijkaardig fenomeen voordoet, al wordt het begrip 'outsider community', dat ik hiervoor introduceerde, daarin niet gebruikt.

Volledigheidshalve moet worden opgemerkt dat zeker niet alle mensen zonder papieren in een 'outsider community' leven. Een belangrijk deel van hen leeft vrij geïsoleerd, maar anderen zijn via een min of meer 'vaste' baan in het zwarte circuit of als (illegale) zelfstandige relatief goed geïntegreerd in de dominante samenleving. In het bijzonder uitgeprocedeerde asielzoekers stellen zich vrij afhankelijk op ten

aanzien van de hulpverlening en trachten waar mogelijk terug te vallen op de verzorgingsstaat. Deze groep refereert aan de dominante samenleving met betrekking tot identiteitsbeleving en welvaartsverwachtingen, wat hen vooral een ongelukkig bestaan oplevert. Dit artikel staat stil bij een andere groep: een groeiend aantal clandestienen die nooit een asielaanvraag of een andere wettelijke procedure doorliepen, maar van meet af aan steun zochten bij landgenoten of mensen van dezelfde etnische origine. Dit is direct ook het enige persoonskenmerk dat meespeelt in het lidmaatschap van een 'outsider community'. Daarnaast zijn enkel een aantal sociaalruimtelijke condities bepalend. Een vluchteling behorend tot een bepaalde etnische gemeenschap die zich in het landelijke Vlaanderen of elders buitenaf gevestigd heeft, zal geen lid zijn van een 'outsider community'. Het is namelijk een fenomeen dat bij uitstek verbonden is met steden, waar concentratie en segregatie hand in hand kunnen gaan.

Vluchtelingen in een 'outsider community' vallen bij moeilijkheden terug op de eigen groep.

Een 'outsider community' is een gemeenschap die sterk op zichzelf is aangewezen en behalve voor het zwartwerken weinig tot geen contacten heeft met de legale samenleving. Deze groep is daarentegen wel goed geïntegreerd in de eigen leefgemeenschap. Hierop valt men terug voor van alles en nog wat: vriendschappen, materiële zekerheid, morele steun enzovoort. Vluchtelingen die lid zijn van een dergelijke gemeenschap richten zich bij moeilijkheden of vragen niet tot de (officiële) hulpverlening, maar vallen ook dan terug op de eigen groep. In geval van ziekte bijvoorbeeld doen deze documentlozen geen beroep op de procedure 'dringende medische hulp' die voor deze vreemdelingen bij wet is geregeld, maar zoeken steun bij elkaar.

Wederkerigheid

De solidariteit onder de leden van dergelijke gemeenschappen is bijzonder groot. De leden zijn bijna allemaal clandestienen die nooit asiel hebben aangevraagd. Slechts vijf respondenten uit de onderzoeksgroep die deel uitmaken van een 'outsider community' zijn uitgeprocedeerden die intussen meerdere jaren illegaal in België verblijven. Daarnaast is er ook een aantal legaal verblijvende landgenoten lid van de 'outsider community'. Het gaat dus om gemeenschappen waarvan de leden zowel legaal als illegaal in België verblijven en waarin de onderlinge steun zeer vergaand is. Niemand wordt aan zijn lot overgelaten en iedereen wordt gewaardeerd omwille van kleine of grote bijdragen die men levert aan de gemeenschap. Ieders talenten worden maximaal benut, variërend van het kappen van haar, het nemen van foto's op feestjes, koken, naaien en herstellen en inkopen doen tot het invullen van formulieren. Waar men aanklopt, krijgt men te eten. Bijna alle problemen worden binnen de gemeenschap besproken en opgelost.

Het lijkt erop dat de cultuur van armoede, geïnternaliseerd in het

herkomstland, wordt voortgezet. Antropologe Gonzalez de la Rocha beschrijft bijvoorbeeld hoe arme gezinnen in Mexico weten te overleven met behulp van diverse inkomstenbronnen uit legale en illegale arbeid, aangevuld met giften in natura en allerhande uitkeringen die door verschillende leden van het huishouden worden ingebracht. De ervaring met moeilijkheden waar men als 'armen' in het land van oorsprong mee te maken had, worden hier ook aangewend. Het is duidelijk dat mensen die in hun thuisland in een armoedecultuur leefden, in het Westen gemakkelijker 'overleven' als zij zich kunnen verenigen in 'outsider communities'. Vooral Afrikaanse gemeenschappen, zoals de Congolese, vormen hechte groepen van landgenoten die elkaar moreel en materieel steunen.

Een belangrijk deel van de mensen uit de onderzoeksgroep leeft van 'hosselen'. Deze term is afkomstig uit het Sranantongo, de lingua franca van Suriname, en is een verzamelnaam voor bijverdienen, ritdelen, scharrelen en semilegale tot illegale praktijken, zoals verduisteren van goederen of dealen. Een hosselaar is iemand die van alle markten thuis is, maar niet een echt vak beheerst. Het illustreert goed hoe een deel van de leden van een 'outsider community' overleeft. Sommigen springen in voor een legale landgenoot die tijdelijk uitvalt - bijvoorbeeld door ziekte - en kunnen zo ad interim werken om een tijdelijk inkomen te verdienen. Het komt ook voor dat men op meer permanente basis een legaal werkende helpt bij de uitoefening van zijn vak en men op die manier een deel van het loon opstrijkt. Vaak heeft men een maand een redelijk inkomen en dan weer even helemaal niets.

Sommige perioden werkt men deeltijds, op andere momenten helemaal niet of slechts een paar uur. De respondenten zijn steeds op zoek naar werk of bijverdiensten en overbruggen de periodes van weinig of geen werk door te gaan eten bij vrienden of landgenoten. Door het goede sociale vangnet dat de 'outsider community' biedt, blijkt het hosselen een zeer efficiënte economische activiteit, die volledig aangepast is aan de onzekere juridische, sociale en materiële situatie waarin deze vluchtelingen leven.

Meert en Kesteloot geven in *Overleven in de grootstad Brussel. Economische integratie in achtergestelde buurten* (1998) een mooie theoretische beschrijving van wat ik na analyse van de onderzoeksresultaten een 'outsider community' heb genoemd: een sociaal en economisch netwerk van een bepaalde etnische gemeenschap bestaande uit legale en illegale landgenoten die elkaar door dik en dun steunen door elkaar bijvoorbeeld aan werk te helpen en onderling identiteitsbewijzen en mutualiteitkaarten uit te lenen, door voor elkaar in te springen bij (zwart)werk en babysitten of door het geven van morele steun en voeding. Het ruilen van diensten en goederen zonder tussenkomst van geld staat in de economisch-anthropologische literatuur bekend als wederkerigheid. Meert en Kesteloot operationaliseren economische integratie aan de hand van de drie integratiesystemen van Polanyi. Naast de ons misschien beter bekende begrippen 'marktruil' en 'herverdeling' ontwikkelen zij het concept van 'wederkerigheid' als economisch overlevingssysteem. Daaraan koppelen ze vervolgens de integratie van huishoudens in het economische systeem waarbinnen de

productie verloopt. Wederkerigheid helpt mensen aan de nodige bestaansmiddelen door uitwisseling. Iedereen brengt iets in in de vorm van producten of diensten en dit niet per se op hetzelfde moment. Meert en Kesteloot stellen dan ook dat "de meest evidente wederkerigheidsnetwerken de uitgebreide familie, etnische gemeenschappen en soms buurtnetwerken zijn."

Dit ruilsysteem berust op groot vertrouwen tussen de leden. Bij 'input' in het netwerk komt immers niet direct 'output' tot stand. Tussen de leden bestaat een impliciete afspraak die garandeert dat er 'gelijkwaardig' geruild wordt in wederzijds sociaal en materieel belang. De wederkerigheid die gangbaar is in een 'outsider community' mogen we daarom niet beschouwen als giften waarvoor geen tegenprestaties worden verwacht. Sociale controle is er permanent aanwezig en roddel en het tijdelijk negeren van leden die 'profiteren' worden als sanctiemiddelen gebruikt. "Zij komt elke dag langs op het uur dat we eten. En ze wil nooit lang blijven. Wanneer ik of mijn nicht haar eens een gunst vragen, moet ze altijd wel ergens heen. Sinds enkele weken zorgen we ervoor dat we reeds gegeten hebben als ze langskomt. Niet alleen ik en mijn nicht, maar iedereen is op zijn hoede voor haar. Het is haar eigen fout," vertelde Reth, die uit Congo afkomstig is.

Gentrification en gettovorming

Er moet op gewezen worden dat concentratie in bepaalde wijken en segregatie van andere sociale groepen noodzakelijke voorwaarden zijn om dergelijke gemeenschappen te kunnen realiseren. Alleen in de

(grote) steden vinden landgenoten elkaar en kunnen zij zich makkelijk in elkaars buurt vestigen. Deze vorm van segregatie heeft opmerkelijk genoeg alles te maken met de op het eerste gezicht tegengestelde ontwikkeling van gentrification. Precies dit fenomeen, de geconcentreerde aanwezigheid van hooggeschoolde jongeren in bepaalde achterstandswijken, zorgt ervoor dat andere achtergestelde wijken nauwelijks of geen opwaardering kennen. Het zijn deze wijken die min of meer 'de vuilbak' vormen voor de maatschappelijk uitgestoten. Het worden 'getto's' waarin zich naast gemarginaliseerde armen en werkloze migranten 'outsider communities' vestigen. Immers, om de eerder beschreven wederkerigheid en sociale controle daarop in praktijk te kunnen brengen, moet de ruimtelijke schaal beperkt zijn. Voorbeelden van dit soort wijken zijn de Seefhoek in Antwerpen, de Matongé-wijk in Brussel en de banlieus in Parijs. We zien hier meerdere 'outsider communities' ontstaan, steeds bestaand uit leden van een bepaalde etnische groep die dicht bij elkaar wonen. In de ondervraagde doelgroep waren het vooral vluchtelingen van Congolese herkomst in Brussel en Roma in Antwerpen die behoorden tot een 'outsider community'. Maar de Poolse gemeenschap van documentlozen in Brussel functioneert volgens Mila Paspalanova ook zo: in verschillende basisbehoeftes, zoals herstelwerk, medische verzorging, babysitten, haar kappen en dergelijke, wordt voorzien door landgenoten. Veel Poolse immigranten zonder papieren leven in Brussel zonder de eigen gemeenschap te verlaten, behalve om te werken of te winkelen.

Schitteren in de schaduw

Mensen zonder wettige verblijfsstatus bewegen zich in onze samenleving in de schaduw, bijvoorbeeld door het verzwijgen van zwartwerk of door het hebben van de illegalenstatus. In de 'outsider community' kent iedereen elkaar los van die schaduw. Het (tijdelijk) aannemen van een schaduwleven is bovendien lang niet altijd problematisch voor de identiteitsbeleving van de betrokkene. Vooral het 'lenen' van een paspoort van een landgenoot of een andere illegale verblijver komt vaak voor en is voor de betrokkenen laagdrempelig. Mensen-zonder-papieren vertelden hoe ze 'even binnenlopen' bij bevriende landgenoten om een paspoort te lenen als ze met de trein moeten of een dagje de stad in gaan. Nasha, een vrouw uit Congo, legde uit: "We laten ons medisch verzorgen met de papieren van een ander (ook Congolezen). Ik zeg dat eerlijk. Men laat zich verzorgen met papieren van anderen... Men neemt de papieren van vrienden om zich in het ziekenhuis te laten verzorgen."

Belangrijk om te vermelden is dat deze groep mensen-zonder-papieren voor hun identiteitsbeleving niet refereert aan de omringende samenleving, maar aan hun 'outsider community'. De Belgische samenleving is de 'out-group' waartoe zij niet behoren. Ze ontwikkelen een soort symbolische etnische identiteit, zoals Gans dat omschrijft, die niet zozeer moet worden begrepen als het achter zich laten van oude tradities, maar als een reactie op de omstandigheden waarin men zich op dat moment bevindt. Binnen de 'outsider community' kan men ook een zekere status verwerven en - zoals Sansone dat zo mooi omschrijft in zijn gelijknamig boek uit 1992 - schitteren in de schaduw. "Mijn neef heeft een brommer die nog maar vijf jaar oud is," vertelt de zestienjarige Adriani uit Macedonië. "Hij heeft ook een vriendin, allé soms toch.

Hij kan goed lezen, toch beter dan ik, mijn zus kan ook wel goed lezen. Iedereen wil met hem bevriend zijn, maar ik ben zijn beste vriend."

Binnen de 'outsider community' kan men status verwerven en zodoende 'schitteren in de schaduw'.

Hierboven is het verschijnsel van de 'outsider community' besproken: een efficiënte informele organisatiestructuur en overlevingsstrategie voor mensen zonder papieren, gecreëerd vanuit een verregaande maatschappelijke achterstandspositie. Door deze overlevingsstrategie herdefiniëren documentlozen bovendien hun cultuur en identiteit. Het ontstaan van 'outsider communities' is dus niet zozeer de resultante van individuele keuzes, maar een gevolg van bepaalde structuren in de sociaalruimtelijke sfeer van grote steden. Een steeds verder doorgezette gentrification van bepaalde achterstandswijken zorgt tegelijkertijd voor een maatschappelijke onderwaardering van andere achtergestelde wijken. Daar ontstaat dan een concentratie van de meest gemarginaliseerde groepen in de samenleving, waaronder de mensen zonder wettige verblijfsstatus. Bijgevolg leven zij samen in dezelfde wijk en gescheiden van de modale stadsbewoners, waardoor een 'outsider community' kan ontstaan. Deze gemeenschappen zijn economische entiteiten, maar genereren ook een eigen subcultuur en een eigen vorm van identiteitsbeleving. De enige kanttekening die bij de sociaalruimtelijke determinatie voor het ontstaan van 'outsider communities' moet worden geplaatst, is dat documentlozen die in hun land van herkomst in een armoedecultuur leefden zich vaker dan andere 'sans papiers' verenigen in een 'outsider community'. Zij zijn het immers gewend om met weinig middelen te overleven door onderling solidair te zijn, zonder terug te vallen op een goed uitgebouwd herverdelingsmechanisme van de staat.

Aleidis Devillé (Aleidis.Deville@soc.kuleuven.be) is verbonden aan het Centrum voor Sociologisch Onderzoek van de Katholieke Universiteit Leuven en aan het departement Sociaal Werk van de Katholieke Hogeschool Kempen. In 2008 rondde zij haar doctoraatonderzoek af naar mensen zonder papieren.

Literatuurselectie

Chavez, L.R. (1992) *Shadowed lives: Undocumented immigrants in American society*. Fort Worth: Narcourt Brace College Publishers.

De Maesschalck, F. & M. Loopmans (2002) *Herverdeling van middelen en mensen*. Rooilijn, 3, 120-125.

Deville, A. (2008) *Schuilin in de schaduw. Mensen zonder wettig verblijf in de Belgische samenleving. Een kwalitatieve 'multi-method' benadering*. Mechelen: Kluwer.

Gans, H. (1979) *Symbolic ethnicity: the future of ethnic groups and cultures in America*. *Ethnic and Racial Studies* 2, 1, 1-20.

Gonzalez de la Rocha, M. (1994) *The resources of poverty: Woman and survival in a Mexican city*. Cambridge: Blackwell.

Loopmans, M. (2006). *Het einde van de stad? Stadsontwikkeling en concurrentiedenken*. *Oikos*, 3, 12-21.

Meert, H. & C. Kesteloot (1998) *Overleven in de grootstad Brussel. Economische integratie in achtergestelde buurten*. *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 32, 3, 46-57.

Meert, H. (2002) *Wederzijdse dienstverlening en sociale netwerken*. In: S. Musterd & H. Ottens (eds.) *Strijd om de stad*. Assen: Koninklijke Van Gorcum. 99-114.

Paspalanova, M. (2005) *Migranten zonder papieren in Brussel*, In: M. Swyngedouw, P. Delwit & A. Rea (eds.) *Culturele diversiteit en samenleven in Brussel en België*. Leuven: Acco. 83-96.

Sansone, L. (1992) *Schitteren in de schaduw: overlevingsstrategieën, subcultuur en etnische identiteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam: 1981-1991*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Van Criekingen, M. & J.-M. Decroly (2003) *Revisiting the diversity of gentrification: Neighbourhood renewal processes in Brussels and Montreal*. *Urban Studies* 40, 12, 2451-2468.